

УДК 911.2:551.4

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РЕЛЬЄФУ І ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ У МЕЖАХ ГІРСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ ЧЕРЕМОШУ

Й. Гілецький, Н. Тимофійчук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна*

Проаналізовано взаємозв'язки, які склалися між геоморфологічними особливостями гірської території басейну Черемошу в межах Верховинського та Путильського адміністративних районів та основними напрямками природокористування.

Ключові слова: морфометричні характеристики рельєфу, ступінь антропогенізації ландшафтів, полонинські поверхні, лісозаготівля.

Збереження довкілля з метою підтримки на необхідному рівні здорових умов існування людини спричинене зростаючим впливом негативних наслідків антропогенізації. Людина, маючи широкі можливості і велике бажання для зміни природного середовища, виконала їх повною мірою. Безлісі верхи і схили хребтів, забруднені і розбалансовані у водному режимі річки, інші стихійні фізико-географічні процеси здебільшого є наслідками невдалого вибору напрямів природокористування в Українських Карпатах.

Для розробки стратегії гармонійного співіснування природи і людини варто переглянути не лише специфічні риси природного довкілля, способи господарювання та природокористування, а й позитивні та негативні наслідки їхнього впливу на окремі компоненти природи, природні комплекси загалом. Важливим є також розуміння особливостей існуючого способу життя і господарювання горян, його пристосованості до природних особливостей довкілля, а передусім рельєфу, його морфологічних та морфометричних характеристик.

Геоморфологічні та фізико-географічні дослідження Українських Карпат тривають уже понад півтора століття. Виконували їх під час експедиційних розвідок, стаціонарних спостережень, аналізу картографічних матеріалів та теоретичних узагальнень українські, російські, польські, австрійські науковці. Значний внесок у вивчення особливостей літогенної основи Українських Карпат зробили Г. Тейсейр, Я. Чижевський, С. Рудницький, О. В'ялов, В. Боднарчук, П. Цись, І. Гофштейн, К. Геренчук, М. Койнов, Р. Сливка. Серед сучасників важливе значення мають геоморфологічні праці Я. Кравчука, І. Ковальчука, Г. Рудька [4, 7, 8]. Найбільше уваги в цих працях приділено аналізу гео-

морфологічних особливостей та регіоналізації Скибових, Вододільно-Верховинських та Полонинсько-Чорногірських Карпат.

Розгляду питання особливостей прояву та наслідків антропогенного навантаження на ландшафти в усіх одиницях фізико-географічного районування Українських Карпат присвячена монографія А. Мельника [5]. Етапи антропогенізації гірських територій у межах Чернівецької області проаналізовано у публікації В. Коржика [3]. Низка публікацій присвячена аналізу взаємодії лісгосподарської діяльності з рельєфом території, але вони, зазвичай, не стосуються конкретних територій, а загальних підходів.

У статті розглянуто взаємозв'язки, які склалися між геоморфологічними особливостями гірської території басейну Черемошу в межах Верховинського та Путильського адміністративних районів та основними напрямками природокористування.

Гірська територія басейну Черемошу в межах Верховинського та Путильського адміністративних районів охоплює частини чотирьох геоморфологічних чи природно-географічних областей. З області Зовнішньофлішевих Карпат у досліджувану територію входять частини двох підобластей: Скибових Горган (район Запрутських Горган) та Покутсько-Буковинських Карпат (райони Покутських та Буковинських Карпат) [1]. З області Вододільно-Верховинських Карпат сюди належить підобласть Бистрице-Селятинського низькогір'я, а саме район Ворохто-Путильського низькогір'я Полонинсько-Чорногірські Карпати у межах окресленої території репрезентований частиною Чорногірського масиву підобласті Свидовецько-Чорногірських Карпат, а також горами Гриняви та Яловичори підобласті Гринявсько-Яловичорських Карпат. Крайня південна частина басейну Черемошу охоплює всі хребти Чивчин у межах території України, які є частиною підобласті Чивчинсько-Кирлібабських Мармароських Карпат області Мармароського кристалічного масиву.

Головною рисою будови земної кори частини Українських Карпат, яка перебуває у межах гірської частини басейну Черемошу, є поширення покривно-лускуватих структур Флішевих Карпат з чіткою південно-східною протяжністю складок, а на півдні кристалічного виступу герцинського за віком Мармароського масиву. Морфоструктурні особливості рельєфу визначені будовою покривів, які залягають в основі, та характером горотворчих процесів, що відбувалися передусім у процесі альпійського орогенезу. Суттєвий відбиток на морфоскульптуру гірських пасм та хребтів наклали фази четвертинних зледенінь.

Сучасний рельєф продовжує свій розвиток під впливом ерозійної (розмивної) діяльності гірських річок та потоків. На більшості території гірської частини басейну Черемошу проявляються зсуви пластів гірських порід, на горганських вершинах – кам'яні осипи тощо. Значний вплив на активізацію цих процесів чинить господарська діяльність населення. Природні умови території, а передусім риси рельєфу, визначили напрями господарської діяльності місцевих жителів (гуцулів), які почали активно заселяти та освоювати гірську територію тільки з XV ст. [3]. Традиційними галузями господарювання

для жителів гірських просторів басейну Черемошу є тваринництво, лісове господарство і лісозаготівля, пов'язані з ними переробка тваринницької продукції і деревини, збиральництво, художні промисли.

Тваринництво краю мало від початків постійного заселення території відгінно-пасовищний характер, оскільки населені пункти в гірській місцевості розміщуються здебільшого на берегах річок чи в улоговинах (вплив рельєфу), а для розвитку тваринництва потрібні були великі площі пасовищ та сіножатей. Тому літування худоби і заготівля сіна зосереджувались на виположених пригребених частинах схилів гірських хребтів. Тому сінокоси здебільшого розміщені на значній відстані від поселень (інколи десятки кілометрів) на гірських полонинах. Заготівля сіна займає значну частку часу у трудовій діяльності гуцулів [6].

Рослинництво краю не набуло значного розвитку. Оскільки бідні, малородючі ґрунти (значною мірою і через вплив рельєфу, який визначає інтенсивність площинного змиву та ерозійних процесів) малоприсадибні для господарського використання. Крім того, гірські території мають невеликий вегетаційний період.

Господарська діяльність гуцулів тісно пов'язана з лісом, адже в недалекому минулому майже все, що оточувало гуцулів, було зроблене з дерева (від будинку до предметів побуту: стіл, посуд, ложки і т. п.). Нині ситуація змінилася, оскільки лісгосподарська діяльність зазнала значного впливу НТП.

Використовуючи спостереження у ході польових маршрутних досліджень, а також вибудувавши і проаналізувавши цілу систему вертикальних профілів (124) у комп'ютерній програмі Google Earth, ми з'ясували певні взаємозв'язки між морфометричними характеристиками рельєфу і панівним напрямом природокористування у межах природно-географічних підобластей та окремих їхніх частин. Зокрема, в області Полонинсько-Чорногірських Карпат чітко виражені відмінності у природокористуванні за гіпсометричними рівнями. Головний Чорногірський хребет, який має вершини абсолютною висотою понад 2 000 м, можна віднести умовно до високогірного рівня. Тут є полонини природного, а не антропогенного походження. Висоти цих полонин становлять понад 1 500 м. Середній нахил їх близько 15°, оскільки від головного хребта відходять видовжені відроги (Шпиці, Кедруватий Погорілець, Розшибеник, Смотрич, Шурин). Максимальний нахил поверхонь полонин на відрогах становить близько 34°, а на карових стінках Головного хребта – до 57°. Лісозаготівлю тут нині майже не ведуть через приналежність території до природо-заповідного фонду. Давніші вирубки відбувалися до висот 1 300 м, середній нахил – 25°, максимальний – 41°.

У межах середньогірних хребтів Чорногори (Кострич, Маришевської та Скорушний, Стайки – Явірник, Вихід – Радуль, Стіг – Копілаш, Керничний – Боршутин) висоти полонин очевидно під впливом антропогенного чинника опускаються до 1 400 м, а окремі відгалуження до 1 300 м. Середній нахил поверхонь полонин 27°, максимальний – 42°. Лісозаготівля охоплює значні площі схилів до ізогіпси 1 300 м. Середній нахил вирубок досить значний – близько 28°, максимальний – 47°.

Умовно низькогірний хребет (такими пропонуємо вважати ті, де тільки гребенева частина та окремі вершини перевищують ізогіпсу 1 000 м на 50–150 м) Кошарище, який розмістився між відрогами Головного Чорногіського хребта та Костричем, має принципово відмінну особливість освоєності території. Маючи середній нахил схилів 25° , а максимальний 41° , майже вся поверхня хребта зайнята у нижній частині садибами, які переходять у невеликі ділянки зайняті городиною, а ще вище – сіножатями і пасовищами.

Гори Гриняви і Яловичори розділені Білим Черемошем на два природно-географічні райони Гринявсько-Яловичорської підобласті Полонинсько-Чорногірських Карпат [2]. Перші простяглись видовженим звивистим пасмом хребтів у межах Верховинського району, а другі – представлені чітко вираженими трьома пасмами хребтів Максимця – Випчини – Голого Груня, Чернелиці – Дворельця – Штевейори та Яровиці – Томнатика. Більшість гребеневої частини головних хребтів та відрогів природно-географічної підобласті репрезентована розлогими полонинами, які поступово стають, по суті, безлюдними через згортання впродовж останніх десятиріч тваринництва. За висотними характеристиками це середньогірні хребти. Висоти полонин тут піднімаються, зазвичай, понад ізогіпсою 1 200 м, а в деяких місцях понад 1 100 м. Середній нахил полонинських поверхонь 22° , максимальний до 56° . Надто стрімкі (понад 36°) схили пасма хребтів Чернелиці – Дворельця – Штевейори очевидно були однією з важливих причин того, що у його межах майже не має полонин, а всі вершини заліснені. Лісозаготівля тут також сягає тільки висот до 1 200 з середнім нахилом схилів 22° , максимальним – до 49° . З іншої сторони у межах Гринявсько-Яловичорської підобласті є поселення, які мають висоти забудови до 1 100 м (села Сеньківське, Стівпні, Плай).

Чивчини відрізняються від підобластей Полонинсько-Чорногірських Карпат не тільки характером відкладів і рельєфу, а й природного рослинного покриву. Тут зарості гірської сосни (жерепу) займають великі площі у пригребеневій частині середньогірного хребта (абсолютні висоти 1 650–1 750 м і більше). Природні полонини тут займають дуже невелику площу, але у багатьох місцях до них примикають антропогенні полонини на відрогам головного хребта Чивчин. Їхні висоти мають здебільшого понад 1 400 м, а окремі опускаються відгалуженнями до ізогіпси 1 300 м. Середні нахили чивчинських полонин близько 27° , максимальні – до 43° . Оскільки до відрогів Чивчин в Україні примикають тільки два невеличкі поселення Путильського району (Нижній Яловець і Сарата), то полонини використовувало тільки населення віддалених поселень, де через густу заселеність не вистачало пасовищ. Сьогодні майже всі полонини Чивчин є закинутими, їх зовсім не використовують як пасовища. Лісозаготівля тут останнім часом дещо поживається, але тільки у верхів'ях Білого Черемошу. Висоти вирубок на схилах середнім нахилом 28° , а максимальним – до 47° сягають 1 300 м.

Незначні абсолютні висоти Ворохто-Путильського низькогір'я (середні близько 700 м, максимальні рідко перевищують 1 000 м) сприяли тому, що це один з найгустіше заселених і найповніше освоєних районів Українських Карпат (рис. 1). Лісистість території тут становить близько 22 %, а щільність сіль-

ських поселень у середньому 9 на 100 км² (середня величина цього показника для Верховинського району в цілому 3,25 поселення на 100 км²). Сприяє освоєності простору незначна середня величина нахилу поверхні гірських пасм – 11° (максимальна – до 30°). Уся поверхня гірських пасм і річкових долин, по суті, зайнята у нижній частині садибами, які переходять у невеликі ділянки зайняті городами, а ще вище сіножатями і пасовищами.

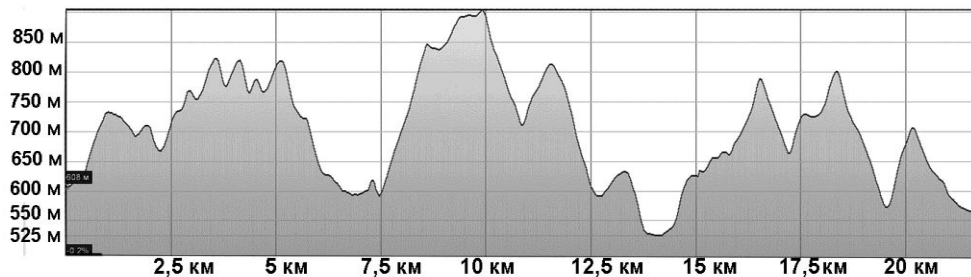

Рис. 1. Профіль через Ворото-Путильське низькогір'я по лінії Верховина – с. Соколії (Путильський район)

Зовнішньофлішеві Карпати репрезентовані у межах досліджуваної території двома принципово відмінними за характером освоєння фрагментами природно-географічних підобластей. Запрутські Горгани характеризуються існуванням середньогірних пасм з кам'яними розсипами у верхній частині схилів найвищих вершин. Тому висоти полонин мають як нижню, так і верхню, межу, яка зумовлена поширенням кам'яних розсипів, які вкриті лісовою рослинністю. Полонини здебільшого мають висоти 1 100 м – 1 400 м. Оскільки території ці не далеко розміщені від прилеглих рівнин, а тому зазнали найранішого освоєння, а отже, значно густіше заселені ніж підобласті Полонинсько-Чорногірських Карпат, то тут подекуди селитебні ландшафти зникаються з полонинськими (села Віпчина, Бережниця, Буковець). Середній нахил полонинських поверхонь становить тут близько 22°, а максимальні сягають 56°. Лісозаготівля через кам'янистість верхніх частин схилів тут сягає висот 1 100 м, а нахил вирубок в середньому становить близько 26°, максимальна не перевищує рекомендованих науковцями 35°.

Підобласть Покутсько-Буковинських Карпат характеризується значно вищим ступенем заселеності й освоєності, ніж Скибові Горгани. Це пов'язано не тільки з порівняною близькістю до рівнинних територій, а й тим, що середньогірний рельєф тут має абсолютні висоти, які рідко перевищують ізогіпсу 1 200 м. Відповідно, висоти полонин перебувають у межах висот 800–1 200 м. У багатьох місцях вони зникаються із селитебними ландшафтами, які у свою чергу інколи сягають висот 1 100 м (Верхній Ясенів, Білоберезка, Бісків, Петраші). Середній нахил поверхонь полонин сягає 24°, а максимальний – 35°.

Лісозаготівля тут ведеться на схилах до ізогіпси 1 100 м, середній нахил вирубок становить 24°, а максимальний – 35°.

Отже, життя і природокористування у горах має свою специфіку, свої відмінні риси, які передусім визначаються морфометричними особливостями гірського рельєфу, а також певною мірою геоморфологічними процесами, особливостями географічного положення осередків заселення. Тому в межах гірської частини басейну Черемошу, яка охоплює природно-географічні області з різними типами рельєфу, існують значні відмінності як у ступені освоєності території, так і його характері. За цими критеріями можна виділити у межах досліджуваної території шість типів антропогенізованих ландшафтів: високогірні, середньогірні чорногірські, середньогірні гринявсько-яловичорські, середньогірні чивчинські, середньогірні горганські, середньогірні покутсько-буковинські, умовно низькогірні (рис. 2, 3).

Рис. 2. Профіль через територію дослідження по лінії г. Малий Лостун (Чивчини) – г. Бозна (Буковинські Карпати)

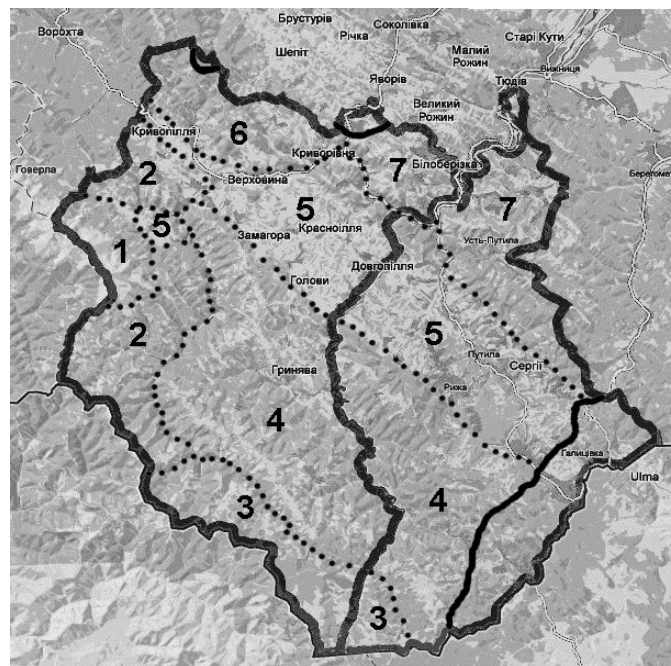

Рис. 3. Картохема типів антропогенізованих ландшафтів

Гірські, екстримальні умови життя визначають своєрідний спосіб життя населення, тип господарювання, а також відмінне світосприйняття горян, яке суттєво відрізняє їх від жителів рівнинних територій, а особливо урбанізм-ваних. Отже, рельєф є одним з найсуттєвіших чинників, який визначає характер облаштування гірського життєвого середовища.

1. Гілецький Й. Р. Природно-географічне районування Українських Карпат як основа оптимізації природокористування у регіоні / Й. Р. Гілецький // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 612–613. Географія. – С. 28–32.
2. Гілецький Й. Р. Геоморфологічний район Гринявсько-Яловичорського гірського масиву / Й. Р. Гілецький // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – 2007. – Випуск 1 (15). – С. 71–74.
3. Коржик В. П. Етапи антропогенізації регіону Буковинських Карпат: чинники, закономірності, регіональні особливості, наслідки / В. П. Коржик // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 612–613. Географія. – С. 88–92.
4. Кравчук Я. С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат: монографія / Я. С. Кравчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 188 с.
5. Мельник А. В. Українські Карпати: екологічно-ландшафтознавче дослідження / А. В. Мельник. – Львів, 1999. – 286 с.
6. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження): монографія / М. М. Лаврук. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 288 с.
7. Рельєф України: навчальний посібник / Б. О. Вахрушев, І. П. Ковальчук, О. О. Комлев та ін.; за загальною редакцією В. В. Стецюка. – К.: Видавничий дім Слово, 2010. – 688 с.
8. Природа Івано-Франківської області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1973. – 152 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 16.05.2013
доопрацьована 12.07.2013
прийнята до друку 25.09.2013*

**CONNECTIVITY RELIEF AND ECONOMIC
OF THE LOCAL POPULATION WITHIN
MOUNTAIN BASIN CHEREMOSH**

J. Hiletskyy, N. Tymophiychuk

*Vasyl Stepanyuk Pre-Carpathian National University,
Shevchenka St., 57, UA – 76018 Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The paper explores the relationship that developed between geomorphological features of mountainous territory within the basin Cheremosh in Verkhovynsky and Putylskyi administrative districts and main areas of nature.

Key words: morphometric characteristics of topography, degree anthropogenization of landscapes, Polonynska surface logging.

**ВЗАИМОСВЯЗЬ РЕЛЬЕФА И ХОЗЯЙСТВЕННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНОГО НАСЕЛЕНИЯ В ПРЕДЕЛАХ
ГОРНОЙ ЧАСТИ БАСЕЙНА ЧЕРЕМОШ**

И. Гилецкий, Н. Тимофийчук

*Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника,
ул. Шевченко, 57, г. Ивано-Франковск, 76018 Украина*

Проанализированы взаимосвязи, сложившиеся между геоморфологическими особенностями горной территории бассейна Черемоша в пределах Верховинского и Путильского административного районов и основными направлениями природопользования.

Ключевые слова: морфометрические характеристики рельефа, степень антропогенезации ландшафтов, полонинские поверхности, лесозаготовка.